

AMBRUS GERGELY

ORCID: 0000-0002-9688-2938

ELTE, Filozófia Intézet

Analitikus filozófia és modernitás

Absztrakt

Az analitikus filozófia számos kiemelkedő alakja a modernitás zászlóvivőjeként, egy új felvilágosodás letéteményeseként tekintett magára. Ennek az önképnek az értelmezéséhez azt fogom megvizsgálni, hogy a 20. századi analitikus filozófusok mit tekintettek a filozófiai modernség ismérveinek, és van-e valamilyen közös magja az erre vonatkozó elképzeléseknek. Amellett fogok érvelni, hogy vannak olyan átfogó jegyek, amelyek legalábbis a 20. századi analitikus filozófia jelentős részét jellemzik. Az egyik közös formai és módszertani vonás, hogy az analitikus filozófia több meghatározó irányzata szerint a *modern* filozófia *tudományos* filozófia. Egy másik tartalmi egyesítő jegy pedig, hogy a 20. századi analitikus filozófia dominánsan *empirista* és *fizikalista* elkötelezettségű volt. Ez azt jelenti, hogy olyan speciális metafizikai nézetek voltak a meghatározók (például az univerzálékkal, a modalitásokkal, a természettörvényekkel vagy az oksággal kapcsolatban), amelyek jól illeszkednek egy általános empirista és fizikalista kiindulóponthoz, azaz felteszik, hogy minden tudásnak kell legyen valamilyen megfigyelési/tapasztalati lehorgonyozottsága, illetve, hogy csak fizikai entitások léteznek. Ez egyfelől érvényes az „analitikus metafizikára”, klasszikus korszakában, tehát nagyjából 1960 és 2000 között, de *mutatis mutandis* a korábbi logikai empirista hagyományra is – az irányzat deklarált metafizika-ellenessége dacára is. (Ugyanakkor nem érvényes a hétköznapielv-filozófiai hagyományra és a késői Wittgenstein filozófiájára.) Fontos azonban megjegyezni, hogy úgy tűnik, az analitikus filozófia így jellemezhető modern korszakán túl vagyunk, a 2000-es években kezdődő „poszt-modern” metafizika ugyanis feladta a közös empirista és fizikalista keretet. Az analitikus metafizika eklektikussá vált: olyan platonista, arisztotelianus, sőt hegelianus elképzelések is teret nyertek, amelyek a 20. század második felének analitikus filozófusai, és persze a logikai empiristák még inkább, kifejezetten elutasítottak.

Kulcsszavak: modernitás, tudományos filozófia, analitikus metafizika, logikai empirizmus, empirizmus, fizikalizmus

Abstract

Many prominent figures in analytical philosophy saw themselves as protagonists of modernity and champions of a new Enlightenment. To interpret this self-image, I will examine what 20th-century analytical philosophers considered as the criteria of philosophical modernity and whether there is a common core to their ideas on this subject. I will argue that some overarching features characterize at least a significant part of 20th-century analytic philosophy. One common formal and methodological feature is that, according to several influential schools of analytic philosophy, *modern* philosophy is *scientific* philosophy. Another unifying feature is that 20th-century analytic philosophy was predominantly committed to empiricism and physicalism. This means that it was dominated by specific metaphysical views (e.g., concerning universals, modalities, natural laws, or causality) that fit well with a general empiricist and physicalist starting point, i.e., they assume that all knowledge must have some observational/experiential basis and that only physical entities exist. This is true of “analytical metaphysics” in its classical period, roughly between 1960 and 2000, but *mutatis mutandis* also of the earlier logical empiricist tradition, despite its declared anti-metaphysical stance. (However, it does not apply to the ordinary-language philosophy movement and the late Wittgenstein.) It should be noted, however, that we seem to have moved beyond the modern era of analytical philosophy, as the “post-modern” metaphysics that began in the 2000s abandoned the common empiricist and physicalist framework. Analytical metaphysics has become eclectic: Platonic, Aristotelian, and even Hegelian ideas have gained ground, which were explicitly rejected by analytic philosophers of the second half of the 20th century and, of course, even more so by the logical empiricists.

Keywords: modernity, scientific philosophy, analytic metaphysics, logical empiricism, empiricism, physicalism

Bevezetés

A tanulmányban az analitikus filozófia és a modernitás viszonyát vizsgálom, szűkebben azt a kérdést, hogy mi a filozófiai modernség kritériuma az analitikus filozófusok szerint. A kérdést elsősorban a metafizika vonatkozásában fogom vizsgálni, és nem foglalkozom a tárgyalt filozófusok és mozgalmak által képviselt politika- és társadalomfilozófiai nézetekkel – noha sok esetben világos összefüggések vannak ezek és a metafizikával kapcsolatos nézeteik között.

Kiindulópontom az analitikus metafizika azon általános jellemzése, amit például Huoranszki Ferenc úgy fogalmaz meg, hogy a „modern metafizika” klasszikus korszakában, tehát nagyjából 1960 és 2000 között, dominánsan *empirista* és *fizikalista* elkötelezettségű volt.¹ Ez azt jelenti, hogy ebben az időszakban olyan speciális metafizikai nézetek voltak a meghatározók, például az univerzálékkal, a modalitásokkal, a természettörvényekkel vagy az oksággal kapcsolatban, amelyek jól illeszkednek egy általános empirista és fizikalista kiindulóponthoz (azaz felteszik, hogy minden tudásnak kell legyen valamilyen megfigyelési/tapasztalati lehorgonyozottsága, illetve, hogy csak fizikai entitások léteznek). A klasszikus korszak után a 2000-es években kezdődő „poszt-modern” metafizika viszont túllépett ezen az empirista és fizikalista keretfeltevésen, aminek következtében számos a modern metafizikában anatómia alá eső nézet, így platonista, arisztotelianus, sőt hegelianus elképzelések is teret nyertek.

Az alábbiakban ezt a folyamatot próbálom még szélesebb kontextusba helyezni, és azt megvizsgálni, mi tekinthető a modernség kritériumának az analitikus filozófiában általában, beleértve a 20. század első felének irányzatait is.

Kézenfekvőnek tűnhet azt gondolni, hogy az empirista és fizikalista elköteleződés általánosan is jellemző volt az analitikus filozófiára, hiszen a logikai empiristák – nyilván – empiristák voltak, és a fizikalizmus tanát is a Bécsi Körben foglalmazták meg először. Mi több, Russell Külvilág-programja (1914)² is egy empirista-fenomenalista program, ami például Carnap *A világ logikai felépítése* című könyvének (a továbbiakban: *Aufbau*)³ egyik inspirálója volt. Mindazonáltal ez a javaslat elhamarkodott. Elég arra gondolni, hogy a *korai analitikus filozófusok*, így Russell, Moore és Wittgenstein a 20. század első két évtizedében nem vol-

1 Vö. Huoranszki Ferenc: *Modern metafizika*. 2000. Uő: *Túl a modern metafizikán*. 2023.

2 Bertrand Russell: *Our Knowledge of the External World*. 1914.

3 Rudolf Carnap: *The Logical Structure of the World. Pseudoproblems in Philosophy*. 1928/1967.

tak sem empiristák, sem fizikalisták (hanem, leginkább, platonisták). Mi több, a 19. századi tudományos filozófusok, így például Mach, Avenarius vagy Riehl sem voltak fizikalisták, és empiristák is csak a pozitivisták, a neo-kantianusok nem. Ugyanakkor mégsem véletlen, hogy ezek az irányzatok retrospektíve egy hagyományhoz tartozónak tűnnek.

Az én javaslatom az, hogy az analitikus filozófia azon irányzatai, amelyek megkülönböztetően modern filozófiának tekintették magukat, azért *modern* filozófiák, mert *tudományos* filozófiák. Tehát: az 1960 előtti analitikus filozófia *legtöbb* áramlatát nem az köti össze, hogy empiristák és fizikalisták, hanem az, hogy „tudományos filozófiának” tekintik magukat. Ide tartoznak a 19. századi tudományos filozófusok, a korai analitikus filozófusok, valamint a logikai pozitivisták vagy empiristák;⁴ a hétköznapi nyelv-filozófusok és a késői Wittgenstein viszont nem.

*

A tudományos filozófia és a tudomány új fogalma

A „tudományos filozófia” terminus a 19. század második felében terjedt el, többek között a Richard Avenarius által szerkesztett *Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Philosophie* (1877–1916) folyóirat révén, de Alois Riehl programadó írásának, az „Über wissenschaftliche und nichtwissenschaftliche Philosophie” (1883)⁵ a címében is szerepelteti, Mach pedig már magától értetődően használja a kifejezést például a *Populär-wissenschaftliche Vorlesungen* (1896) és az *Erkenntnis und Irrtum* (1905) című könyveiben.^{6,7}

⁴ Az irányzatot többféleképpen is nevezték: logikai pozitivizmus, logikai empirizmus, neo-pozitivizmus, sőt Schlick konzekvens empirizmusnak is. A különböző elnevezések részben tartalmi, értelmezésembeli különbségeket is takarnak, az egyszerűség kedvéért azonban ebben a tanulmányban átfogóan a „logikai empirizmus” elnevezést fogom használni.

⁵ Alois Riehl: *Über wissenschaftliche und nichtwissenschaftliche Philosophie*. 1883.

⁶ Ernst Mach: *Populär-wissenschaftliche Vorlesungen*. 1896; *Erkenntnis und Irrtum*. 1905.

⁷ A tudományos filozófia fogalmához lásd még: Carnap – Neurath – Hahn: *Wissenschaftliche Weltanschauung: Der Wiener Kreis*. 1929. Magyarul: Tudományos világfelfogás: A Bécsi Kör. In *Pozitivisták tudományfilozófiái*. 1991. 161–174.; Richard Von Mises: *Kleines Lehrbuch des Positivismus*. 1939.; Hans Reichenbach: *The Rise of Scientific Philosophy*. 1951. Mai értelmezők: F. Stadler Hg.: *Wien–Berlin–Prag. Der Aufstieg der wissenschaftlichen Philosophie*; *Wien–Berlin–Prag*. 1993.; A. W. Richardson.: *Toward a History of Scientific Philosophy. Perspectives on Science* 1997/3. 418–451.; Uő: *Philosophy as Science: The Modernist Agenda of Philosophy of Science, 1900–1950*. In

A fogalom megjelenése a filozófia státuszának a megingásával függött össze: a 19. század második felére a tudományok, elsősorban a természettudományok és a matematika konkurenciája, valamint a német idealizmus nagy metafizikai rendszereivel szembeni kételyek és ellenérzések széles körben aláásták a filozófia mint episztemikus vállalkozás elismertségét. Ennek hatására illetve ezzel párhuzamosan megjelentek alternatív elképzelések is a filozófia természetéről és feladatáról, egyfelől a „művészetfilozófiák” (Schopenhauer, Nietzsche) másfelől az életfilozófiák (Dilthey, Bergson). A tudományos filozófusok azonban elutasították a művészet-analóg felfogást, azaz hogy a filozófia a művészethez hasonló módon nyújtana ismereteket, és az életfilozófiai megközelítést is, tehát hogy a filozófia feladata az ember egzisztenciális kérdéseinek a vizsgálata lenne. Úgy vélték, a filozófia legitimitásának visszaállítását úgy lehet elérni, *ha a filozófia tudománnyá válik*.

Fontos rögtön tisztázni, hogy a tudományos filozófusok egy, a 19. század második felében megjelenő *új tudományfogalom* értelmében tekintették tudománynak a filozófiát. Tehát nem a régi felfogás értelmében, miszerint a tudomány minden tudás rendszere, amit kivételes képességű, zseniális filozófusok/tudósok szintetizáló tevékenysége hoz létre. E régi felfogás szerint, ahogy például Descartes vagy Leibniz használta a „tudomány” terminust, a filozófia szinoním a tudománnyal, a „tudományos filozófia” tautológia.

A új fogalom a tudományt a következő vonásokkal jellemzi: A tudománynak (i) van saját *tárgya*, (ii) van saját *módszere*, továbbá (iii) *kooperatív* megismerő *tevékenység*, a tudósközösség tagjainak közös munkáján alapuló, lépésről lépésre történő építkezésből áll elő. (*Tehát* nem géniuszok minden tudást átfogó és szintetizáló egyéni rendszerei). Russell jellemzése szerint:

Az eddigi filozófiák legtöbbje egyetlen tömbből volt faragva, ha tehát nem volt teljesen helyes, akkor teljesen helytelen volt, és nem lehetett használni további vizsgálatok alapjaként. (...) Az a tudományos filozófia, ami javasolni szeretnék, a többi tudományhoz hasonlóan részleges és tapogatózó lesz; mindennek előtt képes lesz olyan hipotézisek kigondolására, melyek bár talán nem teljesen

Gardenfors – Wolenski – Kijania-Placek eds.: *The Scope of Logic, Methodology, and Philosophy of Science*. 2002. 621–39.; Uő: *The Scientific World Conception: Logical Positivism, 1914–1945*. In T. Baldwin ed.: *The Cambridge History of Philosophy, 1870– 1945*. 2003. 391–400.; Uő: *Logical Empiricism as Scientific Philosophy*. 2023.

igazak, mégis gyümölcsözők maradnak a szükséges helyesbítések elvégzése után is.

(...)

Világrendszereket konstruálni, mint Heine német professzora, aki összefűzte egymással az élet töredékeit, és értelmes rendszert alkotott belőlük, hitem szerint éppannyira megvalósíthatatlan, mint a bölcsek kövének felfedezése. Ami viszont megvalósítható, az az általános formák megértése és a hagyományos problémák felosztása különálló és kevésbé zavarbaejtő kérdésekre. „Divide et impera” – csakúgy, mint másutt, itt is ez a siker jelszava.⁸

Érdemes megjegyezni, hogy Husserl ugyanezeket az általános jegyeket tulajdonította a tudománynak *A filozófia mint szigorú tudomány* (1911)⁹ című írásában. Eszerint a filozófia tárgya a tiszta tudat: módszere a fenomenológia módszerei, az epokhé alkalmazása; a filozófia kollaboratív episztemikus vállalkozás. Vö.:

És mit jelentsen számunkra a „rendszer”, amelyet megvalósítani kívánunk, amelynek ideálként a kell szemünk előtt lebegnie a kutatásaink jelenlegi szintjén? A hagyományos értelemben vett filozófiai „rendszer” jelentse-e, Minervát, aki készen és teljes fegyverzetben pattan elő a teremő zseni fejéből – hogy azután későbbi korokban más hasonló Minervák mellett a történelem elhagyatott múzeumában állítsák ki? Vagy olyan filozófiai rendszert, amely nemzedékek hatalmas előmunkálatai után alulról, minden kételytől ment alapzaton valóban épülni kezd, s mint minden tisztességes épület, úgy nő fel a magasba, hogy egymás után rakunk téglát téglára, s irányadó szempontoknak megfelelően szilárd alakként kapcsolódik a szilárd alaphoz?¹⁰

⁸ Russell: A tudományos módszer a filozófiában. In *Uő: Miszticizmus és logika*. 1975 (1914). 192–193.

⁹ Edmund Husserl: *A filozófia mint szigorú tudomány*. 1993 (1911).

¹⁰ Uo. 115.

A tudományos filozófia irányzatai és korszakai

1. *A 19. századi tudományos filozófusok.* Illusztrációként röviden vizsgáljuk meg Richard Avenarius, Alois Riehl és Ernst Mach vonatkozó nézeteit.

Avenarius szerint a filozófia tárgya: a tudomány, azaz maguk az egyes speciális empirikus tudományok (*Erfahrungswissenschaften*). A filozófia formai része a logika, ami a tudományok fogalomképzési mechanizmusait, illetve a fogalmak közötti viszonyok feltárását írja le. Ezek tartalmának és formai/logikai sajátosságainak a vizsgálatára támaszkodva egyesíti a filozófia az egyes speciális tudományokat a tudomány egységes rendszerébe. A módszer empirikus, ti. a létező tudományokat vizsgálja tapasztalatilag. (vö. Avenarius, Richard: *Einleitung. Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Philosophie*, 1877/1)

Alois Riehl szerint szintén a tudomány a filozófia tárgya: a filozófia feladata a tudomány általános vizsgálata, a tudomány logikájának a feltárása. Riehl kantianus felfogása szerint a tudományos elméleteknek vannak *a priori* fogalmi összetevőik is (pl. az okság vagy az energia fogalma), ezek szerinte nem tapasztalati eredetűek, a tudományos ismeret pedig az *a priori* és a tapasztalati elem szintéziséből jön létre. A tudomány ugyanakkor, Riehl kantianus-realista nézete szerint, magáról az önmagában való, Ding an sich világról nyújt ismereteket; a jelenségek alapja ugyanis az önmagában való természet. (vö. Riehl: *Über wissenschaftliche...*)

Ernst Mach szerint a filozófia tárgya az emberi megismerés, és a *vele folytonos* tudomány természete. A módszer a tudomány jellemzőinek empirikus vizsgálata. A tudományos elméletek legfőbb jellemzői Mach szerint: 1. A „gondolatökönómia”, azaz a jelenségek leggazdaságosabb klasszifikációja. (Sok tény rögzítése helyett törvények meghatározása; sok különböző érzet helyett testek posztulálása.) 2. A tudományos elméletek evolúciós fejlődése és „kiválasztódása”/igazolódása: a jobb elméletek élnek túl a tapasztalattal való szembesülést. 3. Empirista/antimetafizikus fogalomképzés: a tapasztalaton túli tárgyak létezését adjuk fel, ezek ugyanis csak bizonyos tapasztalati érzetkomplexum rövidítései: nincsenek fizikai és lelki szubsztanciák, ezek helyet metafizikailag semleges érzetkonstrukciók vannak, nincs abszolút tér és idő, nincsenek atomok. (vö. Mach: *Populär-wissenschaftliche...; Erkenntnis und Irrtum*)

2. *A korai analitikus filozófusok.* A korai analitikus filozófusok nézetei (Russell, Moore és Wittgenstein a 20. század első két évtizedében) a filozófia természetéről különböztek a 19. századi tudományos filozófusokétól.

Russell szerint a filozófia tárgya a *metafizika*, nem a tudomány, módszere pedig az új *szimbolikus logika* (nem „a tudomány logikája”), amelynek alkalmazásával metafizikai eredményekhez is jutunk. Ilyen alkalmazás például a deskriptiók módszere, ami kiiktathatóvá teszi a szubsztanciákat az általános metafizikából, a logikai konstrukciók módszere, amelynek a révén kiküszöbölhetjük az ún. következtetett entitásokat, pl. a fizikai tárgyakat, vagy az individuális Ént.

Ha a fentiekben mondottak helyesek, akkor a filozófia megkülönböztethetetlenül válik a logikától, ahogyan e szót ma használni szoktuk. A logika mint tudomány szak nagyjából két, nem túl élesen elkülönülő részből áll. Egyrészt azokkal az általános kifejezésekkel foglalkozik, melyeket mindenre nézve felállíthatunk, anélkül, hogy valami egyes dolgot, vagy predikátumot, vagy relációt említenénk. (...) Másrészt a logika a logikai formáknak az elemzésével és számbavételével foglalkozik, vagyis azzal, hogy milyen fajta kijelentések fordulhatnak elő; a tények különböző típusaival és a tények összetevőinek osztályozásával. Ily módon a logika a lehetőségek inventáriumát, az absztrakt szempontból tartható hipotézisek lajstromát nyújtja nekünk.¹¹

A tudománynak ugyanakkor van szerepe a metafizika vonatkozásában: a metafizikai nézetek ugyanis nem lehetnek ellentétben az alapvető, a tudományos közösség által általánosan elfogadott tudományos nézetekkel. Másfelől partikuláris tudományos elméletek fogalmainak, modelljeinek átvétele, filozófiai-metafizikai elméletekbe illesztése nem szerencsés. (Russell Spencert és a „survival of the fittest” elv társadalomfilozófiai alkalmazását hozza elvetendő példaként.) A filozófia továbbá *közösségi, kollaboratív* episztemikus vállalkozás.

Wittgenstein korai, a *Logikai-filozófiai értekezés* által fémjelzett korszakában szintén logikai módszerekkel jut metafizikai eredményekre. Mint írja. „A filozófia logikából és metafizikából áll; a logika az alapja.”¹² Vitatott, hogy mi a *Tractatus* nézete a logikával, illetve a logikai forma „ontológiai státuszával” kapcsolatban, abban azonban megegyeznek az értelmezők, hogy a logika funkciója transzcendentális, tehát a logika jelöli ki azt a keretet, amiben értelmes (igazság-

¹¹ Russell: A tudományos módszer a filozófiában (1914). In Uő: *Miszticizmus és logika*. 1975. 180.

¹² Ludwig Wittgenstein: *Notebooks, 1914–1916*. 1979. 106.

értékkel bíró) állítások megfogalmazhatók. A *Tractatus* logikai atomizmusa, az atomi tárgy és a körülmény (*Sachverhalt*) természetére vonatkozó elképzelések közismerten enigmatikusak, de az közmegegyezésnek tűnik, hogy semmiképpen nem tekinthetők sem empirista, sem fizikalista elképzeléseknek. A *Tractatus* atomi tárgyai ugyanis nem az észlelésben adódó tárgyak, így az észlelési beszámolók fenomenalista vagy fizikalista értelmezése, ami később a Bécsi Kör egyik fontos témája lett, és amivel kapcsolatos Wittgenstein plágiumvádja Carnappal szemben, független a *Tractatus* metafizikájától.

A filozófiát ugyanakkor Wittgenstein nem tekintette kollektív, kooperatív episztemológiai vállalkozásnak. Ennek nyilván vannak a személyiségéből fakadó okai,¹³ de nem csak erről van szó. A *Tractatus* Wittgensteinje rendszerfilozófus. A *Tractatus* egy totális filozófiai rendszer: minden kérdésre választ ad, amire lehet, tehát amelyeket értelmesen (igazságértékkel bírónan) meg lehet fogalmazni.

Moore, ellentétben Russell-lel és Wittgensteinnel, nem volt kiemelkedő logikus, mindazonáltal a logikát ő is a filozófia sajátos módszerének tekintette, és számos speciális metafizikai problémáról adott logikai alapú elemzést; lásd például a *Some Main Problems of Philosophy* című 1910–11-es előadássorozatában tárgyalt témákat: XII. The Meaning of 'Real'; XIV. Beliefs and Propositions; XV. True and False Beliefs; XVI. Being, Fact and Existence; XVII. Truths and Universals; XVIII. Relations, Properties and Resemblance; XIX. Disjunctive and Other Properties; XX. Abstractions and Being;¹⁴ továbbá "External and Internal Relations" (1919–1920)¹⁵; "Is Existence a Predicate?" (1936).¹⁶

A korai analitikus filozófusokat, Russellt, Moore-t és Wittgensteint tehát összefoglalóan jellemezhetjük olyan *tudományos filozófusokként*, akik a filozófia

13 Érdemes ennek érzékeltetésére felidézni Wittgenstein Carnappal szembeni plágiumvadját, amit egy Schlicknek írt levelében fogalmazott meg: „Úgy látom, hogy akaratom ellenére belekerültem abba a társaságba, amit 'Bécsi Körnek' neveznek. Ebben a Körben a szellemi javak köztulajdonban vannak, így például én felhasználhatom Carnap gondolatait, ha akarom, de ő is felhasználhatja az enyéimet. De én nem akarok Carnappal összefogni, és nem akarok olyan Körhöz tartozni, amelyhez ő is tartozik. Ha van egy almfa a kertemben, akkor örömet okoz nekem és a fa célját szolgálja, ha a barátaim (...) hasznosítják az almákat; nem fogom elkergetni a kerítésen átmászó tolvajokat sem, de jogom van nehezményezni, hogy a barátainknak adják ki magukat, vagy azt állítják, hogy a fa a mi közös tulajdonunk” (Wittgenstein levele Schlicknek, 1932. május 6. Idézi David Stern: Wittgenstein, the Vienna Circle, and Physicalism: A Reassessment. In A. Richardson – T. Uebel eds.: *The Cambridge Companion to Logical Empiricism*. 2007. 305–331. 321; a szerző fordítása).

14 George Moore: *Some Main Problems of Philosophy*. 1953.

15 Uő: *External and Internal Relations*. 1919–20/20. 40–62.

16 Uő: *Is Existence a Predicate?* 1936. 154–88.

módszerének a logikát, a tárgyának a metafizikát tekintették, és *nem* voltak sem *empiristák*, sem *fizikalisták*.¹⁷

3. A Bécsi Kör és a logikai empirizmus

A logikai empirizmus és a korábbi tudományos filozófiák viszonya

A Bécsi Kör és a későbbi logikai empirista hagyomány bizonyos értelemben *szintetizálta* a 19. századi tudományos filozófusok megközelítését a korai analitikusokéval. Ez a következőkben nyilvánult meg. *A filozófia tárgya* a logikai empiristák szerint is *a tudomány*; a filozófia feladata Carnap szerint egyrészt a tudományos tudás elemzése, „*a tudomány logikája*” („Wissenschaftslogik”), éppúgy, mint a 19. század tudományos filozófusok szerint, másrészt *a tudományos fogalmak megkonstruálása*, ti. a tudományos elméletek számára alkalmas fogalomrendszerek (*Aufbau*)¹⁸, illetve nyelvek (*Logischer Syntax der Sprache*)¹⁹ kidolgozása. Másrészt *a szimbolikus logikának* kitüntetett szerepe van, *a filozófia módszere a logikai elemzés*, éppúgy mint a korai analitikus filozófiában. Egyfelől pozitíve, a logika instrumentális a tudományos fogalmak kidolgozásában (például Carnap *Aufbau*-jában a relációk logikája), másfelől negatíve, az értelmetlen filozófiai állítások kiszűrésében, a logikai szintaxis sértések kimutatásával.

Ugyanakkor *lényeges különbségek* is vannak a logikai empiristák és a korábbi tudományos filozófusok között. Egyrészt a logika *nem a metafizikai tudás megszerzésének, hanem a metafizika kiküszöbölésének az eszköze*. Ebben a logikai empiristák inkább a 19. századi pozitivisták (Mach, Avenarius) antimetafizikus orientációjához álltak közelebb, nem a korai analitikusok metafizikai programjához. Ugyanakkor a logikai empirizmus mind a 19. századi tudományos filozófiához, mind a korai analitikus filozófiához képest *újdomságokat* is hoz. Ezek: (1) *A tudomány objektivitásának a kihangsúlyozása*, a tudományos kijelentések *aperspek-*

17 Russell a „Tudásunk a Külvilágról” (1914) előadássorozatában megfogalmazott fenomenalizmusától kezdve elmozdult az empirizmus felé („Püthagoraszról távolodóban”, ahogy a *Filozófiai fejlődésem*-ben írja. [Russell: *Filozófiai fejlődésem*, XVII. fejezet. Fordította Fehér Ferenc. Budapest: Gondolat, 1968 (1959).] A közeledés azonban csak részleges volt: továbbra is fenntartotta például, hogy az univerzálékát közvetlenül, ismeretség által ismerjük meg. Másrészt Moore későbbi józan ész filozófiája, illetve a „Bizonyosság”-beli nézetei sem empiristák, és persze a késői Wittgenstein filozófiája sem.

18 Lásd a 3. jegyzetet.

19 Carnap: *Logischer Syntax der Sprache*. 1934.

tivikus, aszsubjektív jelentésének és igazolásának a követelménye. (Ez ellentmond a korábbi tudományfelfogásnak, mely szerint a tudomány minden tudás egyéni szisztematizációja a kivételes képességű gondolkodók által, következésképpen nincsen episztemikus egyenrangúság a megismerők között.) (2) *A tudomány egységének*, avagy *az egységes tudomány* kidolgozásának *a célja*: a feltevés szerint ugyanis a világról alkotott legteljesebb, legjobb tudást az egységes tudomány tudja majd nyújtani. (Fontos, hogy Carnap és Neurath koncepciója alapvetően különbözött abban, hogy miben áll a tudomány egysége. A későbbi „modern metafizika” fizikalista ontológiai képét döntően *Carnap felfogása* befolyásolta, nem Neurathé.)

A logikai empirizmus és a modern metafizika viszonya

A logikai empiristákat, természetesen joggal, empiristának szokás tekinteni,²⁰ továbbá, 1930 után, a Bécsi Körben a *fizikalista* „balszárnnyhoz” tartozó filozófusok váltak meghatározóvá. Ennek alapján kézenfekvő lenne azt gondolni, hogy a modern metafizika, általános vonásait tekintve, a logikai empirizmus közvetlen folytatója. Nos, ez igaz is és nem is, a kapcsolat bonyolultabb.

Miért nem igaz? Egyrészt, a logikai empiristák és a modern metafizikusok „empirizmus” és „fizikalizmus” koncepciója lényegileg más: az előbbi *nyelvi* tézisekben fejeződött ki, az utóbbi egy átfogó *metafizikai* doktrína.

A *modern metafizikusok* legfontosabb *empirista* téziseit a következőképpen foglalhatjuk össze röviden (vö. például Huoranszki: *Modern metafizika és Túl a modern metafizikán*): a létezés avagy a realitás megfigyelhetőségen alapuló fogalma; az univerzálékkal kapcsolatos anti-realizmus (az 1970-es évekig); a diszpozíciók redukcionista felfogása; a természettörvényekkel kapcsolatos hume-i/lewis-i felfogás; az okság nomologikus, illetve kontrafaktuális elméletei; a modalítások metafizikai realista felfogása, a lehetséges világok terminusaiban értelmezve. A *modern metafizikai fizikalizmus* tézise azt állítja, hogy minden, ami van, fizikai. Kicsit bővebben: azok és csak azok az entitások valóságosak, amelyek szerepelnek a végső univerzális fizikai elmélet leltárában, illetve amelyek ezen entitások által metafizikai szükségszerűséggel meghatározottak.

20 Bár érdemes megjegyezni, hogy a logikai empiristák, illetve a Bécsi Kör tagjainak a filozófiai programjai nem egyeztek meg mindenben, így az empirizmushoz való viszonyukban sem. Neurath például idealisztikus-racionalista elképzelésként kritizálta Carnap korai logikai konstrukcionista programját.

A *logikai empiristák empirizmusa* ezzel szemben a jelentés és az értelmesség verifikacionista elméletében fejeződött ki. Az előbbi szerint a mondatok tudományos jelentését a verifikációjuk, az észlelési tapasztalatokra való visszavezetésük adja meg, az utóbbi szerint a tudományos jelentéssel bíró állításoknak visszavezethetőnek kell lenniük észlelési tapasztalatokra, vagy legalábbis észlelhető következményekkel kell rendelkezniük. A *logikai empirista fizikalizmusnak* pedig két alapvető tézise volt: „a fizikai nyelv univerzalitása”, mely szerint minden tudományos állítás megfogalmazható fizikai nyelven, azaz fizikai tárgyakra, állapotokra, tulajdonságokra vonatkozó terminusokkal, és „a tudományok egysége” hipotézis, mely szerint minden speciális tudomány törvényei redukálhatók vagy helyettesíthetők lesznek fizikai törvényekkel. A „nyelvi tézist” mindenki elfogadta a logikai empirista hagyományban (Schlick és a „jobbszárny” is), a törvényredukciós tézissel kapcsolatban azonban erősen megoszlottak a vélemények: többnyire csak valószínű hipotézisnek tekintették, de volt, aki teljesen elutasította a koncepciót, mint Neurath, aki a tudományok egységét másképp fogta fel.

Miért igaz, mégis? Elismerve a fenti alapvető különbségeket, ugyanakkor fontos észrevenni, hogy számos *tartalmi* hasonlóság van a logikai empirista és a modern metafizikában bevett nézetek között, továbbá, hogy a logikai empiristák közvetlen hatást is gyakoroltak a modern metafizikusok nézeteire, például a következő témákban. Az *elme metafizikai fizikalista elmélete*. Az angolszász történeti rekonstrukciókban általában csak Ryle és a késői Wittgenstein logikai behaviorista nézeteit említik (valamint a karteizianizmust, de az inkább szalmabábu számukra), mint amivel szemben a metafizikai fizikalizmus (más néven, a redukcionista materializmus) megfogalmazódott. Carnap azonban már az 1940-es évek közepétől egyfajta mentális-agyi „azonossági nézetet” képviselt, noha persze nyelvi formában megfogalmazva, és őt követve Hempel is (Feigl pedig egész pályája során) – tehát jóval Smart, Armstrong és Lewis elméleteinek megjelenése előtt. Carnap továbbá elméleti terminusnak tekintette a pszichológiai terminusokat az 1950-es években, sőt már korábban is, és az elméleti terminusok jelentéséről egy Ramsey-mondatos elemzést javasolt, az 1950-es évek végén. Úgy tűnik tehát, a metafizikai fizikalista elme-agy azonosságelméletnek (Smart, Lewis, Armstrong)²¹ minden „fogalmi alkatrésze” megvolt már a logikai empirizmusban is.

21 J. J. C. Smart: *Sensations and Brain Processes*. 1959. 141–56.; D. K. Lewis: *An Argument for the Identity Theory*. 1966. 17–25. DOI: <https://doi.org/10.2307/2024524>; *Psychophysical and Theoretical Identifications*. 1971. 249–258. DOI: <https://doi.org/10.1080/00048407212341301>; D. M. Armstrong: *A Materialist Theory of Mind*. 1968.

A metafizikai fizikalista szint-ontológia. A metafizikai fizikalista „szint-ontológiája” is a (carnapi) egységes tudomány koncepcióból származik, amely szerint a speciális tudományok alapfogalmai és törvényei redukálhatók egymásra, egészen a végső, mindent átfogó legalsó szintig, a fizikai leírásig. A redukcionista materialisták, Smart és Armstrong elfogadták ezt ontológiai képet. Mi több, a materializmus alternatívájaként megfogalmazott funkcionalizmus is ebből a képből indul ki, tudniillik fenntartotta a szintek hierarchiáját, de azt állította, hogy a pszichológiai szint (amit a funkcionálissal azonosított) nem redukálható a fizikai szintre (vö. Fodor: *Special Sciences*).²²

Számos további rokonság is van bizonyos logikai empirista és modern metafizikai nézetek között, például a következők.

Létezés. Carnap szerint nincs kognitív jelentése a nyelvi/fogalmi rendszeren kívüli létezés-kérdéseknek (mint pl. „Vannak-e fizikai tárgyak?”, „Vannak-e számok?”). Ez a nézet mindvégig jelen volt, különböző megfogalmazásokban: az *Aufbauban* (1928) a lényeg-kérdések értelmetlenné nyilvánításával, a szintaktikai korszakban (*Filozófia és logikai szintaxis*)²³ a formális módra lefordíthatatlan mondatok, kifejezések értelmetlenségének a tézisével, az *Empirizmus, szemantika és ontológiában*²⁴ is, a nyelvi/fogalmi kerethez képest belső és külső realitás kérdések megkülönböztetésével megfogalmazva. Ugyanakkor számos logikai empirista, így pl. Feigl²⁵ és Ayer²⁶ is, Carnap legutolsó megfogalmazását már egyfajta tudományos realizmust kifejező nézetként fogta fel, és azt állították, a kerethez képest *külső létezés-állítások is értelmesek*, rendelkeznek igazságértékkel. Carnap maga azonban nem fogadta el ezt az értelmezést.

Univerzálék: A helyzet hasonló. Carnap szerint belső állításként értelmes az univerzálék létezése, külső állításként nem. De ha elfogadjuk, Feigl-lel és Ayerrel egyetértve, hogy a külső állítások is értelmesek, akkor az univerzálékkal kapcsolatos metafizikai realizmus - antirealizmus vita is értelmessé válik. Később az empirista elkötelezettségű analitikus metafizikában is megjelentek univerzálé-realista

22 J. Fodor: *Special Sciences. Synthese*, 1974/2. 97–115.

23 Carnap: *Filozófia és logikai szintaxis*. In Altrichter Ferenc szerk.: *A Bécsi Kör filozófiája*. 1972 (1935).

24 Uő: *Empirizmus, szemantika és ontológia*. In Copi – Gould szerk.: *Kortárs tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*. 1985 (1950).

25 H. Feigl: *Physicalism, Unity of Science and the Foundations of Psychology*. In P. A. Schilpp ed.: *The Philosophy of Rudolf Carnap*. 1963. 227–268.

26 A. J. Ayer: *The Central Questions of Philosophy*. 1973.

nézetek (Kripke és Armstrong),²⁷ elvetve az empiristák körében korábban uralkodó nominalista konszenzust.

Természettörvények és okság. A Bécsi Körben a természettörvényekkel kapcsolatos uralkodó nézet egy általános vonásait tekintve hume-iánus elképzelés volt (egyéni különbségekkel). Carnap például így ír: „Hume óta a kauzalitás legfontosabb elemzése – Mach, Poincaré, Russell, Schlick és mások által – egyre erősebb támogatást adtak Hume kondicionális elemzésének. Egy oksági kapcsolatra vonatkozó állítás feltételes állítás. A természet egy megfigyelt szabályszerűségét írja le, semmi többet. (...) Pontosan mit jelent az ok-okozati összefüggés?” „A B oka akkor, ha A-ból, valamint a releváns törvényekből és az A bekövetkezését megelőző releváns tényekből B dedukálható.”²⁸ Reichenbach a *The Rise of Scientific Philosophy* című könyvében²⁹ is hozzátvetőleg ugyanezt a nézetet fogalmazza. Azaz, az oksági törvények semmi mások, mint korlátozatlan univerzális kondicionálisok, amelyek semmiféle szükségszerűséget nem fejeznek ki.

Hasonlóképpen a „modern metafizikában”, egészen a Kripke-féle univerzálé és természeti fajta realizmus megjelenéséig, a hume-iánus nézet volt a kiindulópontja a természettörvény fogalom értelmezéseinek (Még ha finomították is, mint a Ramsey–Lewis elmélet).

Diszpozíciók. Carnap „Ellenőrizhetőség és jelentés”-beli javaslatát (1936–37) a mentális fogalmak jelentéséről szokás a mentális fogalmak *diszpozíciós értelmezése* első megfogalmazásának tekinteni. Persze ez is nyelvi nézet: a kondicionális szerkezetű redukciós mondatok megadják a mentális állapotokról szóló beszámolóknak kognitív értelmes jelentését, de nem mondanak semmit a diszpozíciók természetéről. (A redukálhatatlan entitásokként felfogott diszpozíciókat egyébként Carnap *A fizikai nyelv mint a tudomány univerzális nyelve* című, 1932-es írásában okkult entitásokként jellemzi és veti el.) Ugyanakkor nem sokkal később, a *Logical Foundations of the Unity of Science* (1938) című írásában Carnap a mentális terminusokat már *nem* diszpozicionális, hanem kategoriális terminusokként értelmezte. (Azaz, „tartalmi beszédmódban” megfogalmazva, azt állította, a mentális állapotok nem viselkedési diszpozíciók, hanem olyan belső állapotok, amelyek *okozzák* a viselkedést.)

²⁷ Saul Kripke: *Megnevezés és szükségszerűség*. 2007 (1980).; D. M. Armstrong: *Universals: An Opinionated Introduction*. 1989.

²⁸ Carnap: *Philosophical Foundations of Physics*. 1966. 211.

²⁹ Reichenbach: *The Rise of...* 1951.

Modalitások. A korai logikai empirista felfogás csak nyelvi modalitást engedett meg, a szükségszerűséget az analiticitással azonosította (pl. Ayer: *Language, Truth and Logic*, 1936). Carnap későbbi modális szemantikája (*Meaning and Necessity*, 1947) azonban a „lehetséges világ szemantika” elképzelés első megfogalmazása volt, ami megalapozta a modalitások későbbi modern metafizikai értelmezéseinek a keretét is.

Összefoglalás

Javaslatom szerint az analitikus filozófia azon irányzatainak, amelyek modern filozófiának tekintik magukat, az a közös jegye, hogy tudományos tevékenységnek tekintik a filozófiát. A filozófia tudományos mivoltát általánosan formai vonásokkal határozzák meg, ti. azzal, hogy van saját tárgya és módszere (bár ezek mibenlétével kapcsolatban eltérőek a nézetek), továbbá hogy kooperatív-közösségi episztemikus vállalkozás. Ugyanakkor a tudományos filozófiáknak vannak közös tartalmi jegyei is. Az empirizmus és a fizikalizmus, noha a korai analitikus filozófiában nem, a Bécsi Körrel induló logikai empirista irányzatban és az azt követő modern analitikus metafizika klasszikus korszakában, tehát a 20. század nagy részében meghatározó volt. És bár igaz, hogy a két irányzat lényegileg különbözik abban, hogy az előbbi hangsúlyosan ametafizikus/nyelvi megközelítés, az utóbbi pedig deklaráltan metafizikai volt, ennek ellenére a két irányzat tartalmi nézetei között számos megfelelést találhatunk.

Emellett, véleményem szerint, a logikai empirizmus egy általánosabb, bár nem feltétlenül nyilvánvaló hatást is gyakorolt a modern analitikus metafizikára. Az 1960-as és 70-es évek redukcionista materialistái (és funkcionalistái is) általában igyekeztek ignorálni a szubjektív jelenségeket, a mentális állapotok tudatos, első személyű nézőpontból adódó vonásait. Nem tagadták a létezésüket, de igyekeztek a jelentőségüket csökkenteni, úgy tekinteni, mint ami nem tartozik a mentális állapotok természetének lényegéhez. A logikai empirista fizikalisták attitűdje hasonló volt. A tudat és a fenomenális vonások, illetve az ezekre referáló fenomenális nyelv mellőzése a logikai empirista fizikalizmus, Carnap, Neurath és Hempel alapvető stratégiája volt. Ezt azonban nem metafizikai, hanem tudományos-módszertani megfontolások motiválták. Egyrészt a Bécsi Kör kognitív értelmességi kritériuma, ami a természettudományok módszertani követelményéhez illeszkedett, tudnillik a tudományos állítások objektív/interszubjektív je-

lentéssel rendelkezésének és az aszubjektivitásnak, megfigyelő-semlegességnek a követelményéhez. Másrészt a logikai empiristák úgy vélték, „fizikai nyelven”, azaz – szélesen értett – fizikai fogalmakkal sikeresebb tudományos elméleteket lehet alkotni, mint a tudatállapotokra utaló fenomenális fogalmakkal. Azaz, felfoghatjuk úgy, a tudományos filozófia története során egy eredetileg tudományos-módszertani elv tartalmi metafizikai-ontológiai tézissé lényegült át.

A szubjektivitás kiiktatása a fizikalista ontológiából azonban hosszabb távon nem volt sikeres; a szubjektivitás a fenomenális tudat problémájaként már az 1970-es években visszatért,³⁰ és újra metafizikai viták központi témájává vált, hozzájárulva az elmefilozófiai fizikalizmus dominanciájának megszűnéséhez és új dualista, majd pánpszichista elképzelések megjelenéséhez.

Másfelől az új univerzálé-realista nézetek megjelenése³¹, valamint a természet-törvények ezekre támaszkodó új nem-hume-inánus értelmezései, amelyek természeti szükségszerű viszonyok létezését tételezték fel,³² a modern metafizika másik megalapozó tézisé, az empirizmust kiüresíti, tartalmát minimalizálja. E folyamatok hatására az empirista-fizikalista elköteleződés dominanciája megszűnt, a *modern* analitikus metafizika klasszikus korszaka a 21. század elejére véget ért.

Irodalom

- Armstrong, David M.: *A Materialist Theory of Mind*. London: Routledge, 1968.
 ---: *What is a Law of Nature?* Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
 ---: *Universals: An Opinionated Introduction*. Boulder Col.: Westview Press, 1989.
 Avenarius, Richard: Zur Einführung. *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie* 1877/1. 1–14.
 Ayer, Alfred Jules: *Language, Truth, and Logic*. London: Gollancz, 1946(1936).
 ---: Reply to Hilary Putnam. In Hahn, L.E. ed.: *The Philosophy of A.J. Ayer*. La Salle: Open Court, 1992. 455-466.

30 T. Nagel: *What is it Like to be a Bat?* 1974/4. 435–450.; F. Jackson: Amit Mary nem tudott. In Ambrus – Demeter – Forrai – Tözsér szerk.: *Elmefilozófia szöveggyűjtemény*. 2008 (1986). 319–325.; D. Chalmers: *The Conscious Mind*. 1996.

31 Lásd 27. jegyzet

32 D. M. Armstrong: *What is a Law of Nature?* 1983.; F. Dretske: Laws of Nature, *Philosophy of Science*, 1977(44). 248–268.; M. Tooley: The Nature of Law. *Canadian Journal of Philosophy*, 1977/7. 667–698.

- : *The Central Questions of Philosophy*. London: Weidenfeld, 1973.
- Carnap, Rudolf. 1928/1967. *The Logical Structure of the World. Pseudoproblems in Philosophy*. Trans. Rolf A. George. Berkeley: University of California Press, 1967. Első kiadás: *Der logische Aufbau der Welt*. Leipzig: Weltkreis, 1928.
- : A fizikai nyelv mint a tudomány univerzális nyelve. Ford. Novák Zsolt. In Laki János szerk.: *Tudományfilozófia*. Budapest: Osiris, 1998. 47–69. (Első megjelenés: *Erkenntnis* 3, 1932).
- : 1934/1937. *The Logical Syntax of Language*. Trans. Amethe Smeaton. London: Kegan Paul, Trench, Trubner, 1937. Eredeti kiadás: *Logische Syntax der Sprache*. Wien: Springer, 1934.
- : Filozófia és logikai szintaxis. In Altrichter Ferenc szerk.: *A Bécsi Kör filozófiája*. Budapest: Gondolat. 1972. (Eredeti megjelenés: *Philosophy and Logical Syntax*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner, 1935.)
- : Ellenőrizhetőség és jelentés. In Altrichter szerk.: *A Bécsi Kör filozófiája*. Budapest: Gondolat. 1972. (Eredeti megjelenés: 1936-37.)
- : The Logical Foundations of the Unity of Science. *International Encyclopaedia of Unified Science* Vol. I. Chicago: The University of Chicago Press, 1938. 42–62.
- : *Meaning and Necessity*. Chicago: The University of Chicago Press, 1947 (1956).
- : Empirizmus, szemantika és ontológia. In Copi–Gould szerk.: *Kortárs tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*. Budapest: Gondolat, 1985. (Eredeti megjelenés: 1950.)
- : Az elméleti fogalmak metodológiai jellege. In Laki szerk.: *Tudományfilozófia*. Budapest: Osiris. 1998. 70–86. (Eredeti megjelenés: 1956.)
- : Beobachtungssprache und theoretische Sprache. *Dialectica*, 1958. 12/3–4, 236–248. English trans. H. G. Bonnert. “Observational Language and Theoretical Language”. In Hintikka, Jaakko ed.: *Rudolf Carnap, Logical Empiricist: Materials and Perspectives*. Dordrecht: Springer, 1975. 75–85.
- : Theoretical Concepts in Science. (unpublished lecture). In Psillos, Stathis: “Rudolf Carnap’s ‘Theoretical Concepts in Science’”. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 2000/1, 151–172. DOI: [https://doi.org/10.1016/s0039-3681\(99\)00031-x](https://doi.org/10.1016/s0039-3681(99)00031-x)
- : *Philosophical Foundations of Physics*. New York: Basic Books, 1966.
- Carnap, Rudolf – Neurath, Otto – Hahn, Hans: Tudományos világfelfogás: A Bécsi Kör. Ford. Kocsondi András. In Kocsondi András szerk.: *Pozitivistatudományfilozófiák*. Szeged: JATE Kiadó 1991. 161–174. (Első megjelenés: 1929.)

- Chalmers, David: *The Conscious Mind*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Dretske, Frederick: Laws of Nature, *Philosophy of Science*, 1977(44). 248–268.
- Feigl, Herbert: Physicalism, Unity of Science and the Foundations of Psychology. In Schilpp, Paul A. ed.: *The Philosophy of Rudolf Carnap*. La Salle: Open Court, 1963. 227–268.
- : Existential Hypotheses. *Philosophy of Science* 1950. 35–62.
- Fodor, Jerry: Special Sciences (Or: The Disunity of Science as a Working Hypothesis). *Synthese*, 1974. 97–115.
- Kripke, Saul: *Megnevezés és szükségszerűség*. Ford. Bárány Tibor. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007 (1980).
- Huoranszki Ferenc: *Modern metafizika*. Budapest: Osiris, 2000.
- : *Túl a modern metafizikán*. Budapest: Typotex, 2023.
- Husserl, Edmund: *A filozófia mint szigorú tudomány*. Budapest, Kossuth, 1993. (Eredeti megjelenés: 1911).
- Jackson, Frank: Amit Mary nem tudott. Ford. Eszes Boldizsár. In Ambrus Gergely – Demeter Tamás – Forrai Gábor – Tözsér János szerk.: *Elmétfilozófia szöveggyűjtemény*. Budapest: L'Harmattan, 2008 (1986). 319–325.
- Lewis, David K.: An Argument for the Identity Theory. *Journal of Philosophy*, 1966/1, 17–25. DOI: <https://doi.org/10.2307/2024524>.
- : How to Define Theoretical Terms? *Journal of Philosophy*, 1970/13, 427–446.
- : Psychophysical and Theoretical Identifications. *Australasian Journal of Philosophy*, 1971/3, 249–258.
DOI: <https://doi.org/10.1080/00048407212341301>
- Mach, Ernst: *Populär-wissenschaftliche Vorlesungen*. Leipzig: Barth, 1896.
- : *Erkenntnis und Irrtum*. Leipzig: Barth, 1905.
- Von Mises, Richard: *Kleines Lehrbuch des Positivismus*. The Hague: Von Stockum, 1939.
- Moore, George Edward: *Some Main Problems of Philosophy*. London: George Allen and Unwin, 1953.
- : External and Internal Relations. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 1919–20/20. 40–62.
- : Is Existence a Predicate? *Aristotelian Society Supplementary volume*, 1936/15. 154–88.
- Nagel, Thomas: Milyen lehet denevérek lenni? Ford. Sutyák Tibor, *Vulgo*, 2004. 2. 3–11. (Eredeti megjelenés 1974).

- Reichenbach, Hans: *The Rise of Scientific Philosophy*. Berkeley – Los Angeles: University of California Press, 1951.
- Richardson, Allan W.: Toward a History of Scientific Philosophy. *Perspectives on Science* 1997/3. 418–451.
- : Philosophy as Science: The Modernist Agenda of Philosophy of Science, 1900–1950. In Gardenfors, Peter – Wolenski, Jan. – Kijania-Placek, Katarzyna. eds.: *The Scope of Logic, Methodology, and Philosophy of Science*, Vol. 2. Dordrecht: Kluwer, 2002. 621–39.
- : The Scientific World Conception: Logical Positivism, 1914–1945. In Baldwin, Thomas ed.: *The Cambridge History of Philosophy, 1870–1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 391–400.
- : *Logical Empiricism as Scientific Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2023.
- Riehl, Alois: Über wissenschaftliche und nichtwissenschaftliche Philosophie. In Uő: *Philosophische Studien aus vier Jahrzehnten*. Leipzig: Quelle und Mayer, 1925 (1883).
- Russell, Bertrand: *Our Knowledge of the External World*. Chicago–London: Open Court, 1914.
- : A tudományos módszer a filozófiában. Ford. Márkus György. In Uő: *Miszticizmus és logika*. Budapest: Magyar Helikon, 1975 (1914). 192–193.
- : *Filozófiai fejlődésem*. Ford. Fehér Ferenc. Budapest: Gondolat, 1968 (1959). XVII. fejezet.
- Smart, Jack J. C.: Sensations and Brain Processes. *Philosophical Review* 1959, 141–56.
- Stadler, Friedrich: *Wien–Berlin–Prag. Zum Aufstieg der wissenschaftlichen Philosophie*. Wien, Holder-Pichler-Tempsky, 1993.
- Tooley, Michael: The Nature of Law. *Canadian Journal of Philosophy*, 1977/7. 667–698.
- Wittgenstein, Ludwig: *Notebooks, 1914–1916*. Ed. Anscombe, G.E.M. – von Wright, Georg. Chicago: The University of Chicago Press, 1979.
- : *Logikai-filozófiai értekezés*. Ford. Márkus György. Budapest: Atlantisz, 2007 (Eredeti megjelenés: 1921).